

Katarína Fuchsová

Týrané dieta

IRIS

Obsah

Úvod	9
1. Týrané dieťa ako jedna z foriem intrafamiliárneho násillia	17
1.1 Vymedzenie pojmu	17
1.2 Dôsledky týrania	22
1.3 Rodina ako inštitúcia s prítomnosťou násillia	28
2. Rodičovstvo ako predmet reflexie vo vzťahu k týraniu detí	45
2.1 Motivácia k rodičovstvu a jej súvislosť s týraním detí	51
2.2 Týranie detí z pohľadu rodičovských kompetencií	59
3. Týranie detí z pohľadu súčasnej vedy	69
3.1 Interdisciplinárny prístup k problematike týrania detí	70
3.2 Týranie detí z pohľadu súčasných prístupov k agresii a násilliu	75
3.3 Týranie detí z pohľadu sociálno-psychologických a sociologických explanačných koncepcií	84
3.3.1 Sociálno-interakčný prístup	85
3.3.2 Sociálno-kultúrny prístup	90
3.3.3 Sociálno-štruktúrny prístup	97
3.3.4 Sociálno-ekologický (systemový) prístup	99
3.4 Integrovaný model rizikových faktorov týrania detí	102
4. Preventívne stratégie zamerané na elimináciu týrania detí	105
4.1 Primárna prevencia týrania detí	109
4.2 Sekundárna prevencia týrania detí	110
4.3 Terciárna prevencia týrania detí	112

© PhDr. Mgr. Katarína Fuchsová, PhD., 2009

Cover Design © Mgr. Ľubomír Zabadal

Recenzenti: doc. PhDr. Viliam Kubáni, PhD.
PhDr. Elena Pavlúvčíková, PhD.

ISBN 978-80-89256-30-3 (viaz.)
ISBN 978-80-89256-32-7 (brož.)

Úvod

O týraní a zneužívaní detí (child abuse) sa v celosvetovom meradle začalo na verejnosti hovoriť až v druhej polovici 20. storočia (na Slovensku dokonca až na jeho konci v 90-tych rokoch) a to napriek tomu, že tento fenomén je s veľkou pravdepodobnosťou taký starý, ako samotné ľudstvo.

Jedna z príčin tohto stavu spočíva v tom, že týranie detí je fenomén, ktorý sa nezlučuje s našou ideálnou predstavou, ktorú sme si v modernej dobe utvorili o sebe samých ako dospelých, ani s obrazom spoločnosti, v ktorej by sme chceli žiť. Ak pripustíme existenciu týrania detí (a to dokonca v takej miere, že to rozhodne nie je možné považovať za raritu, vyskytujúcu sa v marginálnych skupinách spolu so závislosťou na alkohole a celkovou nízkou kultúrnou úrovňou), narušame jeden z mýtov o humánnosti a emocionálnej kvalite vzťahu dospelých voči deťom a odhaľujeme zrejme tú pravú – mocenskú podstatu tohto vzťahu.

Vplyvom medializácie, vplyvom „hovorenia o probléme“ na verejnosti sa zdá, že prípadov týrania detí z roka na rok pribúda. Je to však skutočne tak? Čo sa naozaj zmenilo? Počet týraných detí alebo skôr spôsob nášho „videnia“ reality? Porovnávanie prítomnosti s minulosťou je veľmi problematické a výrazne relativizuje použitie kvantitatívnych metód vo výskume tohto fenoménu. Nedostatok údajov a výskumných informácií sťažuje komparáciu a odhalenie vývojových trendov.

Prikláňame sa k názoru, že týranie detí predstavuje sociálny konštrukt, ktorý je produktom nášho aktuálneho uvažovania a hovorenia o probléme v konkrétnom kultúrnom (historickom i geografickom) kontexte. Inými slovami, je to náš spôsob pripisovania významu určitým javom a vnímania ich ako sociálnych problémov, a je to tiež nadobúdanie presvedčení o vhodných spôsoboch ich riešenia. Reálnym sa problém stáva až v našej komunikácii a v spôsobe, ako ho zobrazujeme, ako o ňom uvažujeme a hovoríme (Rogers et al., 1989), v neposlednom rade aj aké správanie volíme pri kontakte s ním. Sociálno-konstruktivistický prístup je užitočný najmä preto, že relativizuje dnešnú úroveň poznania

a chápania problému z perspektívy budúcnosti a núti nás zvažovať, čo pod problémom týrania budeme v skutočnosti rozumiť – je to len extrémne fyzické ubližovanie, alebo aj používanie „bežných“ telesných trestov, a čo psychické násilie, ktoré nemá viditeľné fyzické dôsledky? Je problém týrania detí problémom detí (ak sme ho označili ako diagnózu, ako syndróm CAN, ktorým sú postihnuté deti), alebo problémom dospelých, ktorí ho páchajú? Spôsob, akým je týranie detí konštruované ako sociálny problém a teórie, vysvetľujúce tento problém, majú priame implikácie pre praktickú sociálnu intervenciu.

Prezentácia tohto fenoménu je pomerne zradným územím – prílišná moralizácia je rizikom objektívneho pohľadu a je nutné nájsť mieru medzi poprením a toleranciou vytvárajúcimi spolupúvnu na strane jednej a fenoménom trestu a pomsty na strane druhej. Súhlasíme s Možným (2007), že naša spoločnosť je v tomto smere na začiatku dlhej cesty, ktorou už čiastočne prešiel západný svet. Tam rozvinuté sociálne služby, ktoré majú bytostný záujem na intervencii do „neštandardných“ rodín a senzáciechtivé médiá, ktoré majú komerčný záujem na škandalizácii fantáziu dráždiacich incidentov, vyvolali niekoľko politicky významných debát o primeranosti, najvhodnejších postupoch a limitoch intervencie do rodiny, ktorá signalizuje problém zneužívania či týrania dieťaťa.

Problematika týraných detí v SR je v porovnaní s inými spoločenskými problémami pomerne málo teoreticky i výskumne reflektovaná a to aj napriek faktu, že počet takýchto prípadov v minulosti nebol a v súčasnosti rozhodne nie je zanedbateľný. Povestný „vrchol ľadovca“ – vysoká latentnosť – sa prejavuje v tom, že oficiálne štatistické údaje sa nezhodujú s podkladmi terénnych pracovníkov a títo odhalia a riešia tiež iba tie „najvy puklejšie“ prípady. Percento výskytu jednotlivých typov zlého zaobchádzania s deťmi je problematicky zistiteľné aj preto, že je problematické vymedzenie hraníc, kedy už ide o také správanie, ktoré je možné označiť ako týranie. Odhaduje sa, že v európskych krajinách sú týraním postihnuté asi 2% detskej populácie mladšej ako 15 rokov. V rámci kampane „Bez modrín“, ktorá prebiehala na Slovensku v novembri 2007 a ktorej cieľom bolo upozorniť verejnosť na problém týrania detí, boli prezentované zarážajúce štatistické údaje o 10-12%(!) týra-

ných detí u nás, Ročne na následky týrania podľa odborných odhadov zomrie asi 20 detí. Najčastejšími obeťami sú deti vo veku 2-5 rokov.

Zo strany zainteresovaných je dlhodobo signalizovaná nedostatočná prevencia a malé možnosti účinnej ochrany detí pred násilím. Podľa Filadelfovej a Guráňa (1998) bola situácia koncom 90-tych rokov charakterizovaná stálou absenciou systematického monitoringu, exaktnejšieho teoretického uchopenia problému a naň nadväzujúceho inštitucionálneho riešenia – prevencie zodpovedajúcej európskym štandardom. Ak týranie detí vnímame ako súčasť tzv. **domáceho násillia** (domestic violence), obvykle chápaného ako *násillie voči ženám*, *no presnejšia definícia hovorí o akomkoľvek násillii, pri ktorom je obeť a páchatel v osobnom vzťahu a dochádza k nemu v „domácom“ prostredí, takže pod týmto pojmom je zahrnuté aj násillie voči deťom, násillie medzi súrodencami, dokonca aj násillné správanie detí voči rodičom v rôznych etapách života) došlo odvtedy v tejto oblasti k určitým pozitívnym zmenám, začali sa otvárať možnosti a rozvíjať viaceré aktivity.*

Zásluhou záujmového združenia žien ASPEKT sa na trh dostalo viacerô publikácií s predmetnou témou (napr. *Násillie I. a II.*, *Konať proti násilliu na deťoch*, *Konať proti násilliu na ženách*, *Trauma a uzdravenie*, *Násillie v rodine*, *Násillie páchané na ženách*). Aktívnu prednáškovú a publikačnú činnosť a zahraničnú spoluprácu v oblasti nami skúmanej problematiky rozvinulo Národné centrum pre rovnoprávnosť žien a mužov, ktoré v rámci Centra ochrany detí realizovalo niekoľko významných projektov – napr. *Multidisciplinárna spolupráca v riešení prípadov týrania a zanedbávania*, *Prevencia a eliminácia rodinného násillia I.-V.*, *Médiá v prevencii a eliminácii rodinného násillia*. Uskutočnili sa tréningové programy pre tzv. pomáhajúce profesie pod vedením renomovaných zahraničných prednášateľov (napr. Kevina Browna a Michele Elliotovej z Veľkej Británie). Bolo usporiadaných niekoľko vedeckých konferencií (napr. *Dieťa v ohrození I.-XV.*, *Syndróm týraného zneužívateľa a zanedbávaného dieťaťa – problém verejného zdravia* v Košiciach v roku 2002, *Spoločne na ochranu detí pred násillím* v roku 2003, *Násillie proti deťom* v roku 2007, atď.). Problematika sa začala viac objavovať v médiách jednak v podobe spravodajstva, diskusných relácií či mediálnych kampaní (napr. Bez modrín, Bitka vysvedčenie nezmení, Klaunov nos Konta nádeje, Bit' ľudí je zlé, deti sú tiež ľudia, Piata žena). Zaktivizovali sa mimovládne organizácie a občianske združenia

(napr. Pomoc obetiam násilia, Fenestra, Pro Familia), vzniklo niekoľko krízových centier (napr. Slonad, Slniečko), líniiek pomoci (napr. Linka detskej pomoci, Linka detskej záchrany, Linka detskej istoty zriadená slovenským výborom pre UNICEF, Linka dôvery). Inštitút pre verejnú otázku (IVO) realizoval workshop a publikoval štúdiu s názvom *Násilie páchané na ženách ako problém verejnej politiky* (2005). V roku 2004 bola schválená *Národná stratégia na prevenciu a odstránenie násilia páchaného na ženách a v rodinách*, ktorá má však príliš všeobecný charakter, podrobnejšie ciele a opatrenia obsahuje *Akčný plán na prevenciu a elimináciu násilia na ženách*. Na *Národný akčný plán pre deti* prijatý v roku 2002 nadväzuje plán na roky 2008-2012, v ktorom sa premieta významný program Rady Európy „Budujeme Európu pre deti a s deťmi“. Jeho cieľom je odstrániť všetky formy násilia páchaného na deťoch prostredníctvom zvyšovania informovanosti, vzdelávania, školenia a budovania kapacít na podporu kultúry bez násilia smerujúcej k nulovej tolerancii násilia.

Stále však chýba vzájomná prepojenosť profesionálnej činnosti, verejná mienka zostáva opatrná až chladná – ľudia sa „nechcú miešať do cudzích záležitostí“, nepoznajú elementárne postupy pri podozrení, ohlasovaciu povinnosť a pod. Mnoho opatrení (často komplexne rozpracovaných) zostáva stále v podobe návrhu bez realizácie.

Základom pre akékoľvek zmysluplné aktivity, ktoré by bolo možné označiť za skutočne efektívne preventívne stratégie týrania detí v rodinách, je dostatok relevantných informácií. Na základe dlhodobého zbierania poznatkov o domácom násilí vypracoval Gelles (1985) *typológiu zdrojov dát o násilí v rodine*, ktorými sú oficiálne štatistiky, klinické štúdie a sociálne výskumy.

Oficiálne štatistiky: sú založené na evidencii, napr. policajných prípadov, sociálnych a zdravotníckych služieb. Je zrejme, že takto nie sú podchytené všetky prípady, zvyčajne ide o také prípady, keď sama obeť vyhľadá pomoc, alebo je prípad ohlásený a riešený. Na Slovensku situáciu komplikuje aj fakt, že chýba centrálna evidencia prípadov domáceho násilia a pravidelný monitoring takýchto prípadov.

Klinické štúdie: sú považované za najfrekvencovanejší zdroj dát o násilí v rodine. Patria sem klinické štúdie psychológov, psychiatrov, prípadne poradcov. Poskytujú hlboké informácie o jednotlivých prípa-

doch, majú charakter kvalitatívnych dát, ich externá validita je však obmedzená, nedajú sa generalizovať, nie sú reprezentatívne. Navyše vypovedajú len o skupine obetí (prípadne páchateľov), ktorá vyhladá pomoc, čiže nezachytávajú rozšírenosť tohto javu v celej populácii. Sú však veľmi dobrým základom na také účely, ako je formovanie konkrétnej pomoci prípadom týrania. Na Slovensku bola uskutočnená analýza prípadov domáceho násilia evidovaných v Centrách poradenských a psychologických služieb, kde tzv. klinickú vzorku tvorili klienti týchto poradenských centier (Bodnárová, Filadelfiová, 2002).

Sociálne výskumy (sociologické, sociálno-psychologické, kriminologické): sú považované za zdroj dát, ktorý umožňuje získať kvantitatívne údaje i kvalitatívne poznatky o postojoch, názoroch, presvedčeniach, či diskurzívnych konštrukciách všetkých zúčastnených – aktérov, pomáhajúcich profesionálov, dobrovoľníkov, odbornej či laickej verejnosti. Práve tieto zdroje bývajú kľúčové pri popise nielen rozsahu ale najmä podstaty tohto závažného problému a pomáhajú pri nasmerovaní úsilia spoločnosti na jeho prevenciu a elimináciu. Na Slovensku je však práve v tejto oblasti situácia dosť nepriaznivá, napr. neexistuje ani jeden výskumný projekt zameraný na problematiku domáceho násilia podporovaný vládou (Bodnárová, Filadelfiová, 2002). Ťažisko takýchto aktivít spočíva na pracovníkoch Medzinárodného strediska pre štúdium rodiny (v súčasnosti po zlúčení s Výskumným ústavom práce a rodiny existuje pod názvom Inštitút pre výskum práce a rodiny) v Bratislave, kde vznikli najvýznamnejšie a verejnosti dostupné kvantitatívne zamerané sociologické štúdie, ktoré priamo korešpondujú s témou tejto práce a to: *Týranie detí ako spoločenský problém* (1998), *Domáce násilie na Slovensku* (2002), *Skúsenosti a postoje obyvateľov SR k telesným trestom* (2002). Nezanedbateľný je aj príspevok angažovaných jednotlivcov v podobe výskumne zameraných štúdií, z ktorých niektoré sú prezentované v podobe monografie, napr. publikácia *Týrané dieťa* autorky Vlčkovej (2001), *Deti a mládež ako obeť násilia* autorky Sejščovej (2001), ďalšie štúdie publikovali Mihalovová (1999), Bakošová (1997), Lovaš (2000 a i.) a ďalší. Nám dostupné uvedené výskumy sú zamerané najmä na zisťovanie názorov verejnosti na vybrané aspekty problému týrania detí, avšak téma využívaných či využitelných stratégií prevencie nie je v centre ich pozornosti (s výnimkou zisťovania predstáv odbornej a laickej verejnosti o možnostiach prevencie násilia na deťoch, in: Fila-

delfňová, Guráň, 1998). Viac sa autori zameriavajú na chápanie príčin tohto javu, na zistenie výskytu, resp. miery viktimizácie detí a mládeže rôznymi formami násillia v rodine a v spoločnosti, či na zistenie názorov na používanie fyzických trestov vo výchove. Podobne nám dostupné zahraničné výskumy sa zaoberajú najmä typológiou páchatel'ov, etiologiu týrania, týraním ako súčasťou multiproblémovosti rodín, časté sú klinické kazuistické štúdie.

Najviac poznatkov a teda výskumne relevantných údajov môžu poskytnúť tí, ktorých sa domáce násillie priamo týka, t.j. jeho aktéri, páchatelia a obeť. Výskumnú vzorku však očividne nie je jednoduché vytvoriť či motivovať k účasti na výskume. Pri výskume problému násillia v rodine ešte vo väčšej miere ako pri skúmaní iných problémových okruhov, týkajúcich sa rodiny, vystupujú do popredia určité bariéry získavania objektívnych informácií tak, ako ich uvádzajú Guráň a Fildel'ňová (1994). Ide najmä o mystifikáciu a idealizáciu reality, deklaratívnosť, selektívnosť časovú (tzv. spomienkový optimizmus) alebo zámemnú (vedomé zamlčovanie, neúplnosť), asymetriu medzi postojmi a skutočným správaním. V neposlednom rade je to fakt, že pri skúmaní rodiny máme do činenia s diskretným objektom, intímnou sférou človeka, ktorú nerád zverejňuje a často sa len on sám cíti kompetentný riešiť jej problémy, čo kladie zvýšené nároky najmä na etickú rovinu výskumu. Markantné je to najmä v prípadoch, keď je problém bagatelizovaný, ťažko dokázateľný, vytesňovaný. Spolu s Goffmanom by sme mohli povedať, že nie je možné len tak jednoducho „nakuknúť“ do zákulisia za oponu strážených hraníc rodiny, pre publikum je predsa určené pomyšelné javisko..

Ukazuje sa, že pri analýzach fenoménu násillia v rodine je potrebné kombinovať rôzne typy informácií a spájať kvantitatívne dáta s kvalitatívnymi, nakoľko každý spôsob má svoje výhody. Z tohto uhla pohľadu sa nám javil ako vhodný sociálno-konstruktivistický prístup, v súlade s ktorým je aj použitá výskumná Q-metodológia. Podobne sa ako žiaduci ukazuje interdisciplinárny prístup ku skúmaniu, tak ako si interdisciplinarity vyžaduje aj praktické riešenie problému týrania detí ako negatívneho sociálneho fenoménu. Táto práca chce svojím zameraním a uhlom pohľadu prispieť do diskusie o uvedenom probléme. Akcentované je v nej prioritne prístup psychologický, no integrované sú aj so-

ciologické a ďalšie aspekty v takej miere, aby vznikol čo najkomplexnejší obraz o spracovanej téme.

Cieľom tejto publikácie je *prezentovať teoretické prístupy zamerané na vysvetľovanie fenoménu týrania detí v rodine* v podobe relatívne širokého spektra názorov, a na to nadväzujúce *praktické prístupy zamerané na elimináciu tohto sociálneho problému* v podobe stratégií využitelných ako preventívne intervencie na rôznych úrovniach. Teoretická časť publikácie je obohatená o výsledky výskumu, ktorý sa prostredníctvom použitej Q-metodológie zameriava na zachytenie názorov a presvedčení vybraných účastníkov výskumu o vhodnosti využívaných a potenciálne využitelných, doposiaľ nerealizovaných, stratégií prevencie týrania detí v našej spoločnosti. V rámci implikácií pre praktickú prevenciu, ktoré vyplynuli z výskumu, venujeme zvláštnu pozornosť úlohe učiteľa/učiteľky pri riešení tohto sociálneho problému. Učiteľ/učiteľka tu totiž zohráva špecifickú úlohu, nakoľko je často prvým subjektom, „primárnym detektorom“, zachytávajúcím signály týrania u konkrétneho dieťaťa, najmä pokiaľ ide o dieťa na prvom stupni základnej školy či v predškolskom zariadení, čo je veková kategória z hľadiska výskytu týrania najviac riziková.

Ambíciou autorky tejto publikácie je *zvýšiť informovanosť odbornej i laickej verejnosti o problematike páchania násillia v rodine* a jeho detských obetiach. Prioritne má poskytnúť kvalifikovanú pomoc tým profesijným skupinám, ktoré sú s takýmto druhom násillia konfrontované reálne či potenciálne, nakoľko dieťa je ich klientom (pedagógom, vychovávateľom, psychológom, sociálnym pracovníkom, lekárom - pediatrom, prípadne právnikom či policajtom, a pod.). Určená je tiež študentom odborov v oblasti tzv. „pomáhajúcich profesií“ - pre tých môže byť okrem iného inšpirujúca aj podrobná prezentácia použitej výskumnej metódy, ak sa nachádzajú v procese vypracovania niektorého z druhov záverečnej či kvalifikačnej práce.

Publikácia je pokusom o prepojenie tradičného nazerania na problém s progresívnym, súčasným, je tiež pokusom o prepojenie „akademickej“ (teórie vytvárajúcej) vedy s „pragmatickou“, na reálneho či potenciálneho klienta orientovanou praktickou činnosťou. Ak sa táto publikácia stane pre čitateľov informačným zdrojom a inšpiráciou pri

vytváraní vlastnej kompetentnosti a aplikácii poznatkov do praxe, potom splní svoje poslanie.

Moje *pod'akovanie* za pomoc pri písaní tejto práce patrí v prvom rade mojim najbližším – Petrovi, Petre a Filipovi za ich podporu a trpezlivosť, pani profesorky PhDr. Viere Bačovej, DrSc. a PhDr. Magdaléne Piscovej, CSc. za ich metodické usmernenie, účastníkom výskumu za ich ochotu participovať na rozširovaní poznatkovej základne o skúmanom probléme, a v neposlednom rade mojim priateľom Ľudovi, Vladovi a Jarovi bez podpory ktorých by sa tento text nedostal k čitateľom v knižnej podobe.

Katarína Fuchsová